

Viltė MIGONYTĖ,
Vaidas PETRULIS

*Kauno tarpukario
(1918–1940)
architektūros
reikšmė ir galimybės
vertinant šiuolaikinės
paveldosaugos
požiūriu*

Nuo seniausių laikų statybinės veiklos objektai buvo vienas pagrindinių veiksmų, nulėmęs fizinį ir dvasinį vietos aplinkos specifiškumą, paveikęs esminius jos transformacijų procesus ir pertikęs visuomenės vertybines nuostatas. Pasak architekto prof. Edmundo Stasiulio, architektūra atspindi tuometinę epochą, jos ekonominę ir socialinę situaciją, yra tos epochos kolektyvinės sąmonės rezultatas.¹ Nors šiuo metu Lietuvoje vis dar išgyvename nenusistovėjusio ir kintančio santykio su paveldo aplinka laikotarpį, materialių *praeities ženklų* gausa, daugialypiškumas, įvairovė ir jų žymima istorinė praeitis galėtų šiandien tapti viena didžiausių paskatų ši palikimą deramai išsaugoti esamoms ir būsimoms kartoms. „Paveldėtieji objektai įprasmina vietovę, suteikia jai kultūrinės įvairovės bei vizualinio savitumo ir yra jos kultūrinės, religinės bei socialinės raidos ir kultūrinės vertės liudytojai“². *Statybos paveldas*³ ir jo suformuota istorinė aplinka sukelia identiteto jausmą pavieniams asmenims ir vietos bendruomenėms, o atvykėliams, mėgstantiems gėrėtis senaisiais statiniais, ilgaamžės tradicijas menančiomis vietovėmis ir pasiryžusiems už patirtus išpūdžius sumokėti, tai tampa vizualine, reprezentacine preke ir patenkina tos vietovės *turizmo* verslo išteklių panaudos poreikius. Minimi paveldo objektai, „<...> kaip išskirtinės

¹ E. Stasiulis, *Forma architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 15.

² J. Bučas, R. Čepaitienė, I. Gražulevičiūtė-Vileniškė, A. Mlinkauskienė, Paveldas Lietuvos statybų vizijos kontekste, *Urbanistika ir architektūra*, Nr. 4, 2007, p. 201.

³ „LR paveldosaugos teisėje terminas *statybinis paveldas* dar nėra vartojamas, o visas statybinės veiklos palikimas vadinamas bendru pavadinimu – *kultūros paveldu*“ (J. Bučas ir kt., op. cit., p. 5).

reikšmės sociokultūrinės ir socioekonominės gėrybės, yra kiekvienos tautos ir valstybės ekonominės, socialinės ir kultūrinės plėtros politikos dalis⁴.

Neatsiejamas statybos paveldo vertybių aspektas – tinkamas naudojimas. Tai ypač svarbus svertas siekiant neprarasti tautinio / regioninio tapatumo, išsaugoti kultūros savastį, papildyti Europos Sąjungos kultūros nacionalinę įvairovę ir paryškinti Europos kultūrinį identitetą, nes „kiekvienos tautos nacionalinė architektūra, nepaisant jos unikalumo, laikoma viso pasaulio architektūros dalimi. Kuo labiau skiriasi tarpusavyje jų formos, erdvės ir darnos samprata, tuo labiau jomis domimasi ir ieškoma tam tikrų paralelių ir naujų idėjų, praplėčiančių bendrą pasaulėžiūrą ir architektūrinės raiškos skalę.“⁵ O vienas unikaliausių Lietuvos architektūros istorijos laikotarpių – tarpukaris vis dar laukia bendros jos išsaugojimo ir panaudojimo strategijos. Nepaisant to, kad šio etapo *statybos palikimas* esti itin reikšminga Kauno istorinės aplinkos dalis ir bene vertingiausias miesto reprezentatyvumą atspindintis dėmuo, o vietos *paveldo bendruomenei* – kolektyvinės atminties tęsėjas ir formantas, pastarojo laikotarpio objektai dar nėra tapę aiškiai identifikuojama kultūrinė miesto savastimi.

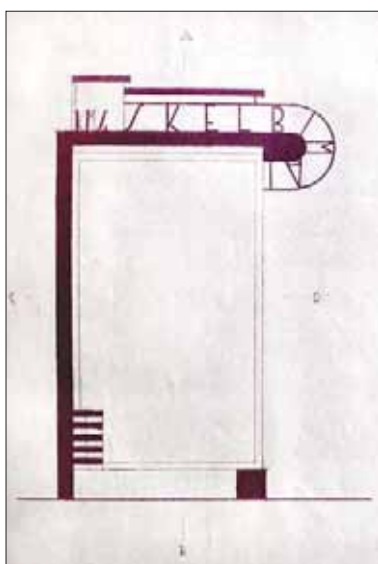
Kaunas – bene vienintelis Lietuvoje miestas, turintis toki gausų ir įvairialypį tarpukario architektūros palikimą. Galima sakyti, kad šio laikotarpio pastatai bei jų kompleksai mažai kuo atsiliko nuo Vakarų Europos modernistinių tendencijų tiek technologiniu, tiek estetiniu aspektais. Iki šių dienų turime gerai išlikusių *retrospektyvizmo* ir *istorizmo* architektūros pavyzdžių: Lietuvos banko (1924–1938 m., arch. Mykolas Songaila), Kauno filharmonijos (buv. Lietuvos Respublikos Vyriausybės Teisingumo ministerija, 1930 m., arch. Edmundas Alfonsas Frykas), Kredito draugijos (1932 m., arch. Edmundas Alfonsas Frykas) pastatai; *art deco* ir *nacionalinio stiliaus* statinių: Karininkų ramovė (1935–1937 m., arch. Stasys Kudokas), Kauno centrinis paštas (1930–1931 m., arch. Feliksas Vizbaras), *Pažangos* bendrovės rūmai (1932–1934 m., arch. Feliksas Vizbaras); svarbių *racionalistinės* ir *funkcionalistinės* architektūros pavyzdžių: Kauno Kristaus prisikėlimo bažnyčia (nuo 1930 m., arch. Karolis Reisonas), *Pieno centro* bendrovės rūmai (1931–1934 m., arch. Vytautas Landsbergis-Žemkalnis), Tyrimų laboratorijos pastatas (1933–1937 m., arch. Vytautas Landsbergis-Žemkalnis), unikalūs technikos paveldo objektai – Žaliakalnio (1931 m.) ir Aleksoto (1953 m.) funikulieriai bei daugelis kitų, visoje tuometinio miesto teritorijoje išsidėsčiusių objektų.

Tad Lietuvos, ypač tuometės sostinės – Kauno, architektūroje atsispindėjo bemaž visos pagrindinės pasaulinės architektūros tendencijos – nuo istorizmo (neobaroko, neoklasicizmo) iki savitų tautinių ieškojimų ir racionalistinių funkcionalizmo architektūros apraiškų, sekančių Bauhauzo mokykla (1 pav.). Savito architektūrinio ir urbanistinio Kauno charakterio susiformavimą itin sustiprino ir išskirtinai vaizdingas gamtinis karkasas bei strategiškai patogi

⁴ J. Bučas ir kt., op. cit., p. 202.

⁵ E. Stasiulis, op. cit., p. 15.

geografinė padėtis. Žaliakalnio šlaitai, upių santaka, žalieji Ažuolyno ir Panemunės masyvai tuometėje urbanistinėje terpėje atliko itin svarbų vaidmenį ir buvo tiksliai įkomponuoti į miesto struktūrą. Apibendrinant to meto architektūrinio palikimo reikšmę svarbu pabrėžti, jog tuomet Kaune formavosi moderniosios Lietuvos nacionalinės architektūros tradicijos. Tokią architektūros specifiką lėmė susiklosčiusios istorinės ir politinės aplinkybės. 1920 m., kai Vilnių okupavo Lenkija, Kaunas tapo nepriklausomos Lietuvos Respublikos sostine ir svarbiausiu Lietuvos miestu. Tai sudarė sąlygas miestui ne tik sparčiai plėstis ir vos per du dešimtmečius iš provincijos tapti šiuolaikine europine sostine, bet kartu įprasmino ir miesto turinio struktūros, jo tautinio tapatumo raišką, įgavusią pastebimas formas ir miesto architektūroje bei urbanistikoje.⁶

1 pav. Modernistiniai smulkiosios miesto architektūros dizaino pavyzdžiai⁷

Tad nenuostabu, jog Kauno miesto tapatumą nemažai lemia (ar bent galėtų lemti) būtent tarpukario architektūrinis ir urbanistinis palikimas. Unikaliai, dispersiškai miesto teritorijoje išsidėsčiusią Kauno tarpukario architektūrą siejant su paveldosaugos sistema, ypač aktualu įvardyti kintančią / daugiaprasmę / disonuojančią šios sąvokos ir už jos slypinčio daugiasluoksnio proceso reikšmę, o atskleidus ir išgryninus naujosios paveldosaugos strategijų esminius svetus – šiame kontekste įvertinti Kauno tarpukario paveldo perspektyvas.

⁶ J. Tutlytė, Europietiškos tradicijos Kauno architektūroje, *Kauno atradimai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 34–35.

⁷ Arch. S. Kudokas, 1932, *KAA*, f. 218, ap. 2, b. 983, l. 1, 19.

Paveldosaugos sampratų sandūros: paveldas kaip paminklas arba išteklius

Tradiciskai Lietuvos paveldosaugos dokumentuose paveldas apibrėžiamas kaip „karta iš kartos paveldimos, perimamos, sukurtos ir perduodamos kultūros vertybės, svarbios etniniu, istoriniu, estetiniu ar moksliniu požiūriu“⁸. O naujojoje paveldosaugos teorijoje neretai taikomi kur kas platesni, socialiai aktyvesni ir, aktualiausia, – šiandienos padėtį atspindintys paveldo apibrėžimai. Remiantis G. J. Ashwortho, B. J. Grahamo ir J. E. Tunbridge'o 2007 m. knygoje *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies* pateikiama interpretacija, kad „paveldas yra praeities kaip kultūrinio, politinio ir ekonominio ištekliaus naudojimas <...>, medžiaginiai artefaktai, mitologijos, atmintys ir tradicijos atrankos būdu tampa ištekliais dabarčiai“⁹. Viena iš doktrininų šiuolaikinės paveldosaugos dokumentų – 2005 m. *Faro konvencijoje* – paveldas taip pat laikomas tiek klium ir yra įvardytas kaip „kultūrinis kapitalas“¹⁰ – „natūrali ir būtina tiek individo, tiek socioo kasdienio gyvenimo sudedamoji dalis. Ši samprata palyginus mažai susijusi su „paminkline“ istorija arba praeities menu“¹¹. Tiesa, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad „lūžio ir virsmo“ (lyginant su *Venecijos chartija* (1964) ir jos paveldo kaip paminklo (angl. *monument*) samprata) procesus galima apčiuopti „maždaug nuo aštuntojo dešimtmečio“¹².

Įdomu, kad platesnei paveldo sampratai pritaria ir šiuolaikinė urbanistikos teorija. Vienas žymiausių teoretikų Iainas Bordenas teigia, jog „urbanistinė erdvė nėra tik architektūros paminklai, bet ir vietos, kuriose praleidžiame savo kasdienybę – kur dirbame ir bendraujame, kur randame aistrą ir intymumą bei mažesnes, (žmogaus) kūno mastelio erdves <...>; politine prasme miestas turėtų būti erdvė, kuri atvira visiems žmonėms, nepriklausomai nuo amžiaus, lyties, klasės, etniškumo ir pan.“¹³ Iš to išplaukia išvada, kad paveldą reikia saugoti ne dėl visuomenę apėmusios „nostalgijos praeičiai“, bet kaip dabarties ir ateities kultūros

⁸ Lietuvos Respublikos nekilnojamojų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas [interaktyvus], 2004. Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm, žiūrėta 2011 m. rugsėjo 28 d.

⁹ G. J. Ashworth, B. J. Graham, J. E. Tunbridge, *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*, London: Pluto Press, 2007, p. 3.

¹⁰ I. Gražulevičiūtė-Vileniškė, Žmogaus teisė į kultūros paveldą – viena iš prigimtinių žmogaus teisių, *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*, Vilnius: ICOMOS, 2006, p. 10.

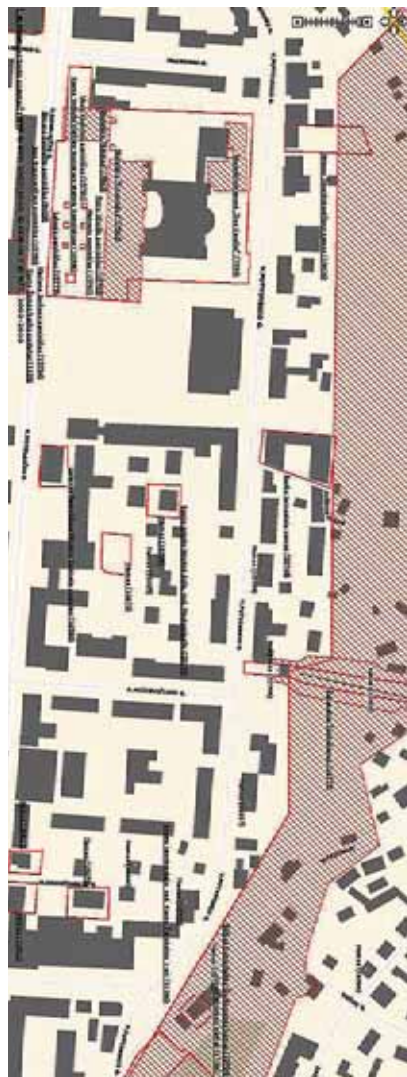
¹¹ J. Markevičienė, Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos Tarybos pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei, *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*, Vilnius: ICOMOS, 2006, p. 19.

¹² Ten pat, p. 19.

¹³ I. Borden, Thirteen Tactics for the Good Life, *Scape*, Nr. 1, 2007, p. 62.

išteklis, o paveldosaugos tikslai visų pirma turėtų būti siejami ne tiek su reprezentaciniais ir politiniais galios struktūrų (valstybės) sumanymais, bet su reikšmingumu vietos „paveldo bendruomenei“¹⁴. Be to, „kalbant ne apie paminklus, o apie paveldo išteklius, lengviau paaiškinami kai kurie teoriniai ir teisiniai paveldosaugos reikalavimai, pavyzdžiui, saugoti istorines žymes, paveldo autentiškumą, vykdam atkuriamuosius paveldosaugos darbus vadovautis mokslinėmis žiniomis, o ne prielaidomis ir t. t. Juk jei paveldas yra paminklas pračičiai, tai paminklus galima nugriauti ir vėl pastatyti, o jei paveldas yra išlikę pračities ištekliai, tai jie riboti ir neatkuriami, nes juos kadaise sukūrusi meninė valia išnyko drauge su žmonėmis, kuriuose glūdėjo.“¹⁵

Kiekvienas estetinės ideologijos laikotarpis suformuoja savo istorinį palikimą, o tuo metu taisytos miesto ar konkrečių objektų formavimo koncepcijos ir jų rezultatai ilgainiui integruojasi į *pamėgtąją* erdvę bei tampa vietos tradicijos ir bendruomenės atminties dalimi, urbanistiniu ir architektūriniu paveldu. Todėl sėkminga architektūrinių vienetų integracija į savitą gamtinį karkasą turinčio miesto tradiciją turi įtakos bendrai tapatumo kaitai, naujos veiklos, jos funkcijos ir filosofijos susiformavimo priežastims ir padariniams. Taigi, paveldo objektų vertinimas

2 pav. Vienoje unikaliausių reprezentacinių tarpukario gatvių – V. Putvinskio g. įstatymai saugo tik kelis pastatus¹⁶

¹⁴ J. Markevičienė, op. cit., p. 19.

¹⁵ Ten pat, p. 23.

¹⁶ Iš internetinės *Kultūros vertybių registro* duomenų bazės. Prieiga per internetą: <http://kvr.kpd.lt/heritage/>.

remiantis plačiu sociokultūriniu požiūriu galėtų tapti viena iš pamatinių prielaidų, skatinančių iš naujo įvertinti šiandieninės visuomenės ir Kauno tarpukario palikimo santykį. Ne paslaptis, kad nemaža dalis to meto gerai išlikusių objektų nepatenka į paveldo sąrašus, nors neabejotina, jog jie esmingai prisideda kuriant unikalią miesto dvasią ir identitetą (2 pav.). Šiuo atveju galima pastebėti akivaizdžią paveldo bendruomenės reikšmę. Vertinant naujosios pavidlosaugos požiūriu, vietos identitetas (ir jo kūrimas) yra kertinė pavidlosaugos sąvoka, tiesiogiai susijusi su (kintančia) vietos bendruomene, ir tik šioji gali garantuoti sėkmingą praeities palikimo integraciją į naująjį miestą, nepaisant centrinės valdžios dėmesio.

Todėl dar kartą atkreipiant dėmesį į esminius *Faro konvencijos* sudarymo aspektus būtina paminėti, jog *Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija* remiasi kiekvieno asmens teise naudotis pasirinktu kultūros paveldu, kultūros paveldo vertę ir potencialą protingai naudojant kaip nuolat besivystančios visuomenės *tvarios plėtros* ir gyvenimo kokybės išteklių. Taip pabrėžiamas Jungtinių Tautų Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948 m.) įtvirtintos ir Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (1966 m.) garantuojamos teisės laisvai dalyvauti kultūriniam gyvenime aspektas. Konvencijoje išskiriama ne tik tvarios plėtros (raidos) strategija, bet formuluojama ir paveldo bendruomenės sąvoka: tai „žmonės, vertinantys specifinius kultūros paveldo, kurį jie nori viešosios veiklos kontekste išlaikyti ir perduoti ateities kartoms, aspektus“. Dokumente pažymima, jog bet kokie pavidlosaugos procesai yra neatsiejami nuo „kiekvieno individualių ar kolektyvinių“ teisių ir pareigų, o „teisės į kultūros paveldą įgyvendinimas gali būti apribotas tik tiek, kiek tai būtina viešajam interesui ir kitų teisėms bei laisvėms demokratinėje visuomenėje apsaugoti“.¹⁷

Kultūros paveldas – vietinės plėtros variklis

Daugelis Baltijos šalių paveldo specialistų sutinka, jog „būtina išsamiau patyrinti kintančius paveldo kontekstus ir reikšmes, galbūt net iš naujo įvertinti pačią paveldo idėją, atsižvelgiant į platesnius kultūrinius ir socialinius pokyčius. Stebint vietos bendruomenes galima geriau suvokti, ką paveldu laiko patys žmonės, nes taip įvertinant įvairių visuomenių santykius su savo praeities paveldu galima veiksmingiau formuoti paveldo saugojimo ir tvarkymo politiką bei kuravimo prioritetus.“¹⁸ Todėl pa-

¹⁷ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society [interaktyvus], 2005. Prieiga per internetą: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/199.htm>, žiūrėta 2011 m. rugsėjo 19 d.

¹⁸ M. Robinson, *Kultūrinio turizmo patirtys*, iš pranešimų, skaitytų III Baltijos jūros regiono šalių kultūros paveldo forume, Vilnius, 2007, rugsėjo 25–27.

brėžtini ir kiti platesnės paveldosaugos sampratos aspektai, susiję su paveldo bendruomene ir grūdžiami kultūrinio kapitalo sąvoka.

Paveldas yra ir „ekonominis šaltinis, kuris visur yra naudojamas kaip pirminis turizmo strategijų, o taip pat ekonominio vystymosi bei aplinkos regeneracijos komponentas. Jame susikaupusios žinios transformuojasi į kultūrinį produktą ir politinį šaltinį, taigi apima ir sociopolitines funkcijas“¹⁹. Todėl „paveldas kaip procesas ir praktika įkūnija daugybę šiuolaikinės visuomenės vaidmenų: tai žmonių identifikacijos su valdžia ir jurisdikcija įvairiuose erdvinuose lygmenyse skatinimas ir stiprinimas; individų identifikavimasis su socialinėmis grupėmis; vietos įvaizdžių konstravimas siekiant reklamuoti įvairias rinkas“²⁰. Taigi „praėjus, transformuota į paveldą, yra visur esantis šaltinis, turintis daugybę šiuolaikinių kultūrinių, ekonominių ir politinių funkcijų <...>, kurios formuoja galingą paveldo industriją“²¹. Ši samprata pastebima ir Keiptauno deklaracijoje, kurioje teigiama, jog atsakingas turizmas „turėtų būti įtraukianti socialinė patirtis ir užtikrinti turizmo objektų prieinamumą visiems, ypač pažeidžiamiesiems ir nepalankioje padėtyje esantiems asmenims ir bendruomenėms“²². Reikėtų sutikti su D. R. Juddo teiginiu, jog „šiuolaikinis turizmas nebėra sutelktas į istorinius paminklus, koncertų sales ir muziejus, bet į urbanistinę erdvę <...> turizmas priimamas kaip natūralus papildomas miesto politikos, kuri pabrėžia bendrąją miesto aplinką, kaimynystę ir pan., produktas“²³.

Siekiant apibrėžti kultūrinio turizmo sąvoką²⁴, ją galima būtų pavadinti tarptautiniu socialiniu faktu. Šiaurės Trionelago pajūrio muziejaus atstovė Torunn Herje (Norvegija) III Baltijos jūros regiono šalių kultūros paveldo forume nurodė, kad turizmas labai priklauso nuo materialųjų ir nematerialiųjų šalies paveldo išteklių: akivaizdu, kad kai kuriuos paveldo objektus reikia apsaugoti ir konservuoti, kad jie ilgai išliktų. Tačiau pakitus ar tebekintant supratimui, kas yra paveldas, jo būviui tiesioginės įtakos turi esamos visuomenės vertybės ir poreikiai. Ir visiškai netiesa, kad turizmo kontekste ar apskritai plačiajai pu-

¹⁹ G. J. Ashworth et al., op. cit., p. 40.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat, p. 1–2.

²² *The Cape Town Declaration* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.responsibletourismpartnership.org/CapeTown.html>>, žiūrėta 2011 m. rugsėjo 20 d.

²³ D. R. Judd, *Visitors and Spatial Ecology of the City, Cities and Visitors: Regulating People, Markets and the City Space*, ed. L. M. Hoffman, S. S. Fainstein, D. R. Judd, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2003, p. 23.

²⁴ „*Maltos deklaracijoje* kultūrinis turizmas apibrėžiamas kaip viena svarbiausių Europos ekonomikos augimo ir plėtros varomųjų jėgų. Jis leidžia geriau suprasti didelę Europos regionų kultūrų įvairovę ir bendrą Europos paveldą“ (Europa Nostra, 2006). Dokumente taip pat įvardijamas su kultūrinio turizmu susijusių nacionalinių ir vietinių institucijų, turizmo ir paveldo organizacijų vaidmuo: „skatinti darnų ir tvarų kultūrinį turizmą – vadinasi, investuoti į kultūros paveldo sritis, prikelti jas naujam gyvenimui, gauti galimybę susipažinti su paveldo objektais ir veiklomis, autentiškai pristatančiomis kokios nors vietovės kultūros paveldą, charakterį ir istoriją“ (Europa Nostra, 2006).

blikai *klasikinio paveldo* objektai neteko vertės. Veikiau patys turėtume žvelgti plačiau – peržengti tradicinio kultūros paveldo supratimo ribas ir atsižvelgti į kitus materialiosios ir nematerialiosios kultūros aspektus, kurie galėtų būti reikšmingi turistams. Darosi vis svarbiau, kad pastatai, muziejai, galerijos ir kraštovaizdžiai, kurie priklauso *paveldo sektoriui* plačiąja prasme ir yra jo globojami, sulauktų vietinių ir užsienio turistų.

Paveldo objektus turistai suvokia kaip neatsiejamą konkrečios vietovės dalį. Su konkrečia vieta paveldas yra susijęs ne tik išoriškai, bet yra jos esmės išraiška. Paveldo turizmas – tai konkrečios vietos turizmas. Vertingiausias paveldo bruožas kyla iš unikalumo, nepakartojamo vietovės charakterio; <...> turistui parduodama pati vieta, o ne tik joje esantis produktas. Didelė paveldo dalis (nors ir ne visas paveldas) yra neatsiejamai susijusi su paveldo vieta arba jį galima su ta vieta susieti. Paveldas dažnai sąmoningai naudojamas kaip instrumentas vietos tapatybei sukurti ir jai išreklamuoti. Tapatybei sukurti reikia unikalumo ir paveldo, nes pastarąją formuoja istorija, o istorija visada yra unikali – ją sudaro išskirtiniai įvykiai, asmenybės ir objektai. Todėl, viena vertus, paveldą galima panaudoti kuriant vietos tapatybę, kita vertus, paveldo turizmas gali šią tapatybę sustiprinti ir drauge iš jos gauti naudos.²⁵

Todėl Kauno tarpukario paveldas galėtų tapti esmine prielaida stiprinti miesto ir atskirų jo rajonų bendruomenes. Viena vertus, tam itin svarbus potencialas konstruojant ir palaikant bendruomenės identitetą. Kita vertus, ne ką mažiau reikšmingas dispersiškas tarpukario objektų išsidėstymas mieste, kuris leidžia miestą interpretuoti kaip turistinio dėmesio objektą ne ribotoje (Senamiesčio ar Naujamiesčio) erdvėje, bet kur kas didesnėje teritorijoje, turizmo procesus glaudžiai susiejant su kultūriškai sąmoningomis vietos bendruomenėmis.

Kultūros paveldas – individualių ir kolektyvinių naratyvų sandrauba

Naujosios paveldosaugos požiūrių vietoje juntamos ir paveldo prigimties medžiaginiu aspektu traktavimo sankirtos. „Tradicinėje paveldosaugoje dominuoja aiškus pasiskirstymas: arba tai senųjų sienų supami senamiesčiai, katedros, rūmai, transporto artefaktai, nacionaliniai parkai ir kiti medžiaginio paveldo pavyzdžiai; arba kalbos, muzika, šokiai, ritualai, maistas, folkloras ir panašūs nemedžiaginio paveldo pavyzdžiai.“²⁶ Tačiau naujoje teorijoje dominuoja siekis švelninti aštrias šios dichotomijos ribas.

²⁵ M. A. Murzyn, *Kaip turizmas veikia urbanistinių paveldų: naujos galimybės ir keliamos grėsmės. Krokuvos pavyzdys*, iš pranešimų, skaitytų III Baltijos jūros regiono šalių kultūros paveldo forume, Vilnius, 2007, rugsėjo 25–27.

²⁶ G. J. Ashworth et al., op. cit., p. 36.

Nors UNESCO konvencijoje dėl nematerialaus kultūros paveldo išsaugojimo (2003) teigiama, jog „Nematerialusis paveldas apima tiek gyvąją, tiek tradicinę kultūrą, yra nuolatos atkuriamas mene ir kasdieniame gyvenime, <...> atiskleidžia per žodinę tradiciją ir įvairias žodines raiškas, atlikimo menus ir socialinius papročius, ritualus ir šventes, per tradicinius amatus, žinias apie gamtą bei Visatą ir su tuo susijusius tikėjimus bei apeigas“²⁷, vis dėlto „jokia paveldo vertė nėra grynai medžiaginė, net ir medžiaginis paveldas gali būti interpretuojamas tik nemedžiaginiaisiais aspektais“²⁸. Tad „fizinė vietos reikšmė vis labiau mažėja, o esminė tampa informacija apie tą vietą. Paveldo objektas suvokiamas kaip individų ir visuomenės kūrybinės vaizduotės rezultatas“²⁹.

Vis dėlto nepakanka pasakyti, kad vietos yra išvaizduoti dariniai. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad „jei individai kuria vietos identitetus, taigi natūralu, kad skirtingi žmonės skirtingais laikotarpiais ir dėl skirtingų priežasčių kuria skirtingus priklausymo naratyvus <...>, todėl vietoms būdinga nepaliojamo tapsmo būseną <...>, o paveldas čia – kertinis sąveikos elementas, tačiau kaip dinaminė, o ne statinė struktūra <...>, tad paveldas gali būti susijęs tiek su praeities užmiršimu, tiek su jos išsaugojimu“³⁰. Panašiai mano ir architektas Tomas S. Butkus, teigdamas, jog „kultūrinių funkcijų dėmuo apima nematerialiąją mus supančios aplinkos substanciją. Kartu jis savaip įkūnija tą miesto ir kultūros reiškinių masę, kuris driekiasi anapus fiziškai apčiuopiamo pasaulio: kolektyvinę atmintį ir patirtį, tai, kas priklauso kolektyvinės intuicijos ir net pašonės sričiai <...>, „suriša“ nematerialiąją aplinką su materialiąja“. Ir tai yra „esminė urbanistinės struktūros vystymosi sąlyga, be kurios bet koks kitas (meninio ar mokslinio, taidomojo ar praktinio pobūdžio) diskursas netenka prasmės“³¹.

Neabejotinai vienas svarbiausių aspektų, bylojančių apie nemedžiaginę paveldo vertę – komunikacija. Neretai siekiant apibrėžti naujasias paveldo tendencijas galima išgirsti nuomonę, kad „visiems paveldo objektams, nepriklausomai nuo jų kilmės ir rūšies, būdinga viena savybė – visi jie yra simboliai, visi jie perduoda tam tikras prasmes – taigi komunikuoja“³². Tačiau G. J. Ashworthas ir kt. žengia dar toliau pabrėždami, kad *vertybės ir idėjos* yra ne kokio nors baigtinio pavidalo, tačiau lanksčios, nuolatos, nepaliojamai kuriamos ir perkuriamos. Dar daugiau – kiekvienam stebėtoju šių interpretacijos bus ir individualios, socialiai asmeniškai išgyvenamos. Tačiau šioms potyriams ar jų konstravimui tiesioginės įtakos turi sąmoningai formuojami kultūriniai kodai,

²⁷ *What Is Intangible Cultural Heritage* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00002>, žiūrėta 2011 m. rugsėjo 19 d.

²⁸ G. J. Ashworth et al., op. cit., p. 36.

²⁹ Ibid, p. 5.

³⁰ Ibid, p. 6.

³¹ T. S. Butkus, *Miestas kaip įvykis: urbanistinė kultūrinių funkcijų studija*, Kaunas: Kitos knygos, 2011, p. 13.

³² R. Čepaitienė, *Paveldosauga globaliame pasaulyje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, p. 31.

kurie šiuolaikinėje teorijoje neatsiejami nuo galios. Anot M. Castellso, „galia, kuri yra pasklidusi per globaliuosius tinklus, slypi informacijos koduose ir įvaizdžių reprezentacijose, kuriais remdamosis visuomenės organizuoja savo institucijas, o žmonės kuria geresnius gyvenimus ir dekoduoja savo elgesį. Ši galia lokalizuojasi žmonių protuose, o <...> paveldas yra vienas iš fundamentalių elementų, formuojančių šiuos galios tinklus“³³.

Ne vieną ideologinių galių persmelktą etapą perėjusi Kauno tarpukario architektūra ir šiuose pastatuose užkoduota patirtis turi milžinišką ir spalvingą naratyvų kūrimo potencialą. Tarpukario laikotarpio architektūrinis palikimas – ištisa to meto stilistinių architektūros krypčių paletė, jo fizinis karkasas mieste – akivaizdžiai gali būti siejamas su sodriu informacijos apie tarpukarių laukų ir reprezentuoti tuometinį Kauną kaip modernią Vakarų Europos sostinę plačiąja prasme. Taip būtų sutelktos vientisos medžiaginio ir nemedžiaginio paveldo struktūros, todėl įvairialypė, dispersiškai po miestą išsidėsčiusi ir šandienos paveldosaugos procesų nuošalyje paliekama tarpukario architektūros terpė sukibtų į vientisą prasmį ir reikšmių darinį bei taptų vertinga ir įprasminta miesto dalimi (3 pav.).

3 pav. Kiek toliau nuo įprastinių turizmo maršrutų senamiestyje ir naujamiestyje esantys tarpukario architektūros pavyzdžiai taip pat galėtų tapti *paveldo bendruomenių* dėmesio objektu³⁴

Siejant šių naratyvų (at)kūrimą ir tarpkultūrinio dialogo – turizmo sektoriaus svarbą, sumanymas panaudoti įvairias (Kauno tarpukario laikotarpio)

³³ G. J. Ashworth et al., op. cit., p. 39.

³⁴ Šančių gimnazija, 1937–1939, arch. S. Kudokas (V. Petrulio nuotr., 2006).

vietos reikšmės atveria naujų galimybių turizmo verslui ir turistams. „Tokias reikšmes atverti padeda trijų tipų tarpininkai: kultūrinės reikšmės, atskleidžiamos per vietinius ritualus, perteikiamos vietos prekybininkų ir žmonių, žvelgiančių į vietą, kurioje gyvena, svetimšali[ų akimis]. Pagrindinis šios patirties bruožas – autentiškumas, glūdinintis miesto erdvėse ir kultūrose, kurios esti tradicinių, šiuolaikinių, postmodernistinių, hiperrealistinių, paviršutinių ir autentiškų elementų lydinys, kiekvienam atveriantis gausybę galimybių. Sukurti tikrą patirtį nėra lengva, nes daugelis vietinių gyventojų sunkiai perpranta savo gyvenamos vietos kultūrinį daugiareikšmiškumą.“³⁵

Apibendrinimai

Taigi, įvardijus esminius tradicinės paveldosaugos požiūrius ir pastaruosius palyginus su naujosiomis, į šiandieninius daugiaformius ir įvairialypius procesus nukreiptomis sampratomis, santykinai galima apibrėžti tam tikras sėkmingos paveldosaugos prielaidas, aktualias ne tik išskirtiniam Kauno tarpukario architektūros laukui, tačiau ir visiems lokaliems–globaliems procesams, kurie formuoja, valdo, sudaro ir jungia šio laikotarpio paveldą (plačiąja prasme) bei yra neatsiejami nuo aplinkos kitimų, socialinių poreikių, ekonominių ir politinių galių dinamikos bei kitų tankiai suauostos erdvinės aplinkos audinio dalių.

Naujoji paveldosauga jungia visus praities materialinius ir nematerialinius išteklius. Jie (kaip visuomenės ir individų sąveikos rezultatai), veikiami kultūrinių, politinių, ekonominių procesų (raidos), transformuodamiesi kuria naują kokybinį (išraiškos) ir vertybinį (turinio) santykį su socialine aplinka, drauge esti vieni svarbiausių, dinamišką vietos identitetą sąlygojančių *artefaktų*, taip pat yra „naudojami kaip kolektyvinės atminties formos ir socialiniai konstruktai, atviri pastoviam peržiūrėjimui ir perkainojimui, ir tuo pat metu yra socialinių konfliktų atspindys bei šaltinis“³⁶.

Į tokį reikšmių ir sampratų lauką įterpus Kauno tarpukario paveldą kaip reiškinį tampa aišku, jog šios dispersiškai išsidėsčiusios struktūros *kūnai* iš tiesų yra itin jautriai ir glaudžiai sąveikaujantis organizmas, archetipine tapatumo dvasia apie savo patirtis komunikuojantis vietos įvaizdžių konstruktas. Pastarojo *sukibimas* ir gyvastis tiesiogiai paklūsta visuomenės kolektyvinei sąmonei, kuri, paveikta įvairių galios procesų, lemia paveldo bendruomenės sąmoningumą. Šiuo atveju, jei Europos kultūrinis identitetas suvokiamas plačiąja prasme, o kiekvienos tautos nacionalinė architektūra, nepaisant jos unikalumo, laikoma

³⁵ L. Kraniuskas, *Apie mirusias vietas ir gyvus pasakojimus. Klaipėdos urbanistinių erdvių interpretatorių beiškant*, Iš pranešimų, skaitytų III Baltijos jūros regiono šalių kultūros paveldo forume, Vilnius, 2007, rugsėjo 25–27.

³⁶ G. J. Ashworth et al., op. cit., p. 3.

viso pasaulio architektūros dalimi, tai kitos galios (ekonominiai, politiniai reiškiniai) galėtų būti priskiriamos paveldo bendruomenei.

Suvokiant architektūros paveldo (kaip trimačio turinio) komunikacijos ir jame glūdinčio bei aplink jį sklendančio naratyvo galią, iš to išplaukia būdas sukurti / atgaivinti / išsaugoti dominuojančios galios sąmoningumą – tai kultūros, paveldo ir turizmo kooperacijos tinklas, kurio tikslas – maršrutas ar maršrutų kolekcija, grindžiama istorija, kultūrinė koncepcija, asmeniu ar fenomenu, pasižyminčiu tarpnacionaline svarba ir reikšme siekiant suvokti asmenines, kolektyvines ir gerbti bendrąsias Europos vertybes. Pagal populiarią Bruno Latouro *kontroversijų kartografijos koncepciją* (kuri dėl turimų metodinių priemonių balansuoja tarp *tikrumo* ir *galimybės* bei praplečia atrankos būdų amplitudę), tarpukario paveldo saugos procesai galėtų būti suvokiami ir įgyvendinami kaip paslankus (dinamiškas) kultūros kelias, jungiantis visus proceso lygmenis: mokslinį, komercinį, politinį, vertybinį, bendruomeninį; o naujoji (bendra) paveldosaugos strategija būtų grindžiama kiekvieno lygmens ir jų tarpusavio sąveikos reliatyvumu bei nuolatinio kintamumu. Dėl to minties atsinaujinimo / reorganizavimo galimybės taptų įpročiu ir paveldo bendruomenės dalimi, užkoduota kolektyvinėje sąmonėje, – tai leistų greitai prisitaikyti ir lavinti įgūdžius, padedančius identifikuoti, išgryninti ir neskausmingai įjungti naują kūną į pulsuojantį vietinį organizmą.

Viltė MIGONYTĖ, Vaidas PETRULIS

THE SIGNIFICANCE AND STATUS OF KAUNAS INTERWAR ARCHITECTURE FROM THE PERSPECTIVE OF HERITAGE SECURITY

Abstract

The heritage of interwar Kaunas (1918-1940) is one of the most significant testimonies of the processes of architectural modernization of Lithuanian towns, which took place in the first half of the 20th century. Despite the obvious importance of this heritage for the architectural identity and “local spirit” of the city, a bigger part of the buildings are currently in poor condition. The article claims that the official methods of heritage security in Lithuania are mostly oriented at individual architectural and urban objects, whereas different architectural interactions and combinations are neglected. The theoretical framework of the work is based on the Bruno Latour’s conception of the cartography of controversies, prevalent in the contemporary theory of architecture, and its relation to the notion of “cultural ways”, popular in heritage security. The article discusses the possible ways of uniting the architectural heritage of interwar Kaunas into the networks, which would relate the material heritage with non-material values (historical, social and cultural). The creation of thematic networks would enrich the official practice of heritage security, on the one hand, and would incorporate the interwar architectural heritage into the memory maps of local community, on the other.